

Инг. Михаило ЉУМОВИЋ

1 Прилог питању расне рејонизације сточарства у Црној Гори, путеви и мјере за њено спровођење

Расна рејонизација појединих раса стоке на одређеној територији, постављена је као питање у Црној Гори одмах иза доношења општих смјерница за рејонизацију на читавој територији Југославије. Нема сумње да је првобитна рејонизација у основи правилно постављена (види Лалатовић: Реонизација сточарства Н.Р. Црне Горе, Сточарство 3—4, 1948), и да се ту у основи нема шта измијенити. Потребно је само разрадити мјере и оцртати путеве за њено спровођење. Требало би, евентуално, само дјелимично коригирати првобитни план, имајући у виду динамичан карактер рејонизације, јер су је тако и замислили њени творци у државним органима и установама, када су поставили њене основне смјернице. У вези са овим сматрамо да се рејонизација у нашим приликама мора ослонити на затечено стање сточног фонда и постојеће економске односе у цјелокупној пољопривреди. Оно што се планом рејонизације предлаже, треба да буде у перспективи стање коме треба тежити, а да би се то остварило сву политику унапређења сточарства треба усмјерити у том правцу. Да би се, на крају, постигао жељени циљ, практично спровођење рејонизације мора бити везано за низ прелазних облика.

Првобитни план рејонизације који је још увијек на снази, а који, по нашем мишљењу уз мање измјене треба и даље да остане, дао је само стање какво се у перспективи замишља и то у најопштијим контурама. Овај план није разрадио и путеве за спровођење рејонизације у пракси. Зато је циљ овог излагања не само да унесе неке измјене у ранији план, него да још више разреди неке појединости о путевима и мјерама за практично спровођење рејонизације, водећи, наравно, рачуна о природним и другим карактеристикама неких подрејона у склопу два карактеристична пољопривредна рејона у Црној Гори.

Расна рејонизација се сматра једном од главних мјера за унапређење народног сточарства. Њено спровођење потребно је још у самом почетку правилно поставити, водећи строго рачуна да се правилно оцјене производне могућности сваког рејонизованог подручја и да се изврши правилна инвентаризација раса, односно сојева и типова, код свих врста домаћих животиња. На основу та два фактора, који условљавају развојне капацитете сточног фонда, треба поставити развојни ток производних типова домаћих животиња у оквиру сваке врсте. Сврха оваквог рада је да се створи што уједначенији тип, који одређеном подручју најбоље одговара, који према томе даје и максималну производњу у вези с факторима који условљавају производни капацитет дотичног типа. Треба нагласити да данас имамо сигурније темеље за постављање детаљнијег плана рејонизације него што смо то имали онда када је рејонизација тек постављена и кад је имала опште контуре. То се, можда, не би односило на природне услове који су мање-више и раније били познати, колико на инвентаризацију и упознавање постојећег стања.

На евентуалне мање измјене првобитног плана наводи нас и то, што је наша досадашња политика унапређења сточарства већ и данас превазишла ранију замисао, уносећи тако у већ постављени план неке измјене које се раније нијесу предвиђале. О томе ће бити више ријечи у даљем излагању.

Природни услови за сточарску производњу у Црној Гори

Прије него пређемо на анализу рејонизације и путева њеног спровођења у праксу, потребно је да у најопштијим цртама изнесемо природне могућности, које условљавају обим и карактер сточарске производње у Црној Гори, иако су нам они прилично познати. Кад год се говори или пише о условима за пољопривреду у Црној Гори, онда се скоро увијек истиче да је Црна Гора брдско-планинска земља, са повољним условима за развој сточарства. По нашем мишљењу таква констатација не би била апсолутно тачна. Истина, у склопу цјелокупне пољопривреде код нас, сточарство заузима најистакнутије мјесто, али због тога што су орографске и климатске карактеристике овог краја условиле одређен систем искоришћавања земљишта, тј. путем сточарства, јер највећи дио пољопривредних површина заузимају природне ливаде и пашњаци. Врло су мале ораничне површине, које су тек у нешто већој мјери заступљене у појединим већим пољима, котлинама и долинама неких ријека: Кршевити и слабо плодни пашњаци заузимају, управо, највеће површине специјално у јужном и југозападном дијелу Црне Горе. Са гледишта пољопривредног искоришћавања овај је дио Црне Горе мање подесан од подручја у сјеверном и сјевероисточном дијелу Републике. У овом другом дијелу највеће пољопривредне површине налазе се под брдским и планинским ливадама и пашња-

цима, чија је плодност такође недовољно искоришћена, услијед разноврсних узрока. У оба ова карактеристична подручја налазе се поједине оазе плоднијих и за пољопривредно искоришћавање подеснијих површина (Зета и Бјелопавлићка Равница на југу, а затим Никшићко Поље које стоји на граници између ова два подручја и на сјеверу и сјевероистоку Пљеваљско Поље и *Плавско-гусињска котлина* са Полимљем). Ако имамо у виду систем искоришћавања пољопривредних површина и у једном и у другом подручју, долазимо до закључка да код нас постоје услови за сточарску производњу, али не и за нарочито интензивне облике ове производње. Ми у даљој перспективи морамо рачунати са екстензивним сточарством, према природно условљеним могућностима. Ови природни услови могу се само до извјесне мјере поправити предузимањем разних мелiorативних мјера на природним пашњацима и ливадама, као и преорјентацијом искоришћавања ораничних површина *повећањем сјетве крмног биља*. Ове мјере, и поред своје ограничености, биле би довољне да створе услове за нешто продуктивније сточарство од онога какво данас имамо. Нешто већа *интензификација сточарства* могућа је само у мањим и плоднијим подручјима која смо напријед навели. *Лагана интензификација сточарства*, у смислу повећања сточних производа у овим мањим и ограниченим оазама, није условљена једино природним предностима за производњу већих количина сточне хране. У овим подручјима обично се налазе и већа градска насеља као јаки потрошачки центри. Градеко становништво у великом је порасту, нарочито онамо гдје се развија индустрија. Пораст градског становништва, као јаког потрошача — нарочито сточарских производа, неминовно условљава и пораст ове производње, прво у најближој, а затим и у даљој околини. У планинским и најзабаченијим подручјима најдуже ће остати екстензивна сточарска подручја, а њихов полагање напредак зависиће у великој мјери од планског и смишљеног узгојног рада, гдје убрајамо и рејонизацију са свим елементима који су везани за њено спровођење.

Ако се укратко осврнемо на стање нашег сточног фонда не можемо заобићи чињеницу да је оно врло слабо и по производњи управо одговара природним условима средине. Но то није апсолутно правило. Врло често, тамо гдје би требало да буду најбољи (релативно) услови за сточарство, ми nailазимо на врло лоше, слабо продуктивне и закржљале примерке и то у већем броју. Такав је случај са околином Плава и Гусиња и, безмало, са читавим Полимљем. Ту су, бесумње, доста утицали и неповољни економски односи у пољопривреди. Ова нешто плоднија подручја најчешће су пренасељена и, у вези с тим посјед врло уситњен, а пољопривредна производња има натурални карактер. Сигурно је да је овдје имало утицаја и поманькање стручног узгојног рада, као и слаба општа и пољопривредна просвећеност становништва.

Рејонизација у коњарству

За читаву територију Црне Горе план рејонизације предвиђа домаћег коња у типу босанског брдског и оплемњеног брдског коња са арапским. Сматрамо да од овог плана не би требало отступати, водећи рачуна да нама још увијек и у претежној мјери треба јаки товарни коњ, скроман на исхрану и окретан по брдским и кршевитим теренима. Арапски коњ треба само да послужи као мелиоратор домаћег. Он домаћем коњу треба нешто да повећа висину и покретљивост, као и неке друге екстеријерне одлике. Претјераном употребом арапских пастува могли би довести до нежељених посљедица. Од збијеног домаћег товарног коња могли би добити тип сувише високог, витког и јахаћег коња, који би, нарочито за подручја крша, био мање вриједан од садашњег домаћег коња. Због тога би требало нарочито пазити да се за изразита брдско планинска подручја и подручја крша, гдје се коњ употребљава претежно за товар, одабирају најмањи и збијенији типови полуарабара или босанског брдског коња. Овде би одлучну улогу требало да одигра Станица за коњарство у Провалији, која се иначе бави производњом и расподјелом пастува по појединим подручјима за вријеме сезоне опасивања. Станица такође треба да селекцију коња усмјери на стварање што мањег и збијенијег типа полуарабера, који би за опрезно оплемњивање домаћег коња најбоље одговарао.

Посебно се треба позабавити оплемењивањем домаћег коња у нижим и равнијим подручјима, која су додуше малобројна, али такође врло важна због нешто интезивније пољопривреде и због веће употребе коња у разним пољопривреним и другим радовима. Како се у оваквим подручјима коњ готово више употребљава као спрежна него као товарна радна снага, намеће се потреба за стварањем нешто крупнијег коња који би у запрези успјешно обављао пољопривредне радове. У Бјелопавлићкој равници коњ се, на примјер, врло много употребљава за све пољопривредне радове, па је ту скоро потпуно потиснуо вола. Исто је са околином Плава и Гусиња у равничарском дијелу, а такође и у читавом Полимљу, изузимајући сусједна брда гдје ће во и даље остати као главна вучна снага. Раније је за прилике Босанске Посавине, гдје се сада форсира липицанац, за потребе пољопривреде био створен прикладан коњ на бази босанског посавског коња који је укрштан са већим типовима арапског коња. Мишљења смо да би за наведена подручја код нас такође најбоље одговарао арапски коњ којим би се оплемењивао домаћи. За ове сврхе могли би се најбоље искористити они крупнији и виши типови арабера и полуарабера. Евентуалним избором неког другог топлокрвњака стварало би се непотребно шаренило. Овде нијесмо анализирали рејонизацију других копитара, но ипак сматрамо да би, на примјер, узгоју магарца и муле, у њиховом најприроднијем ареалу

требало посветити пуну пажњу, а нарочито тамо гдје постоји традиција за држање ових *еквида*:

Рејонизација говедарства

План предвиђа узгајање домаће буше на читавој територији Црне Горе, а у бившим срезovima Бјелопољском, Иванградском и Андријевачком црвено метохиско говече. Даље, план предвиђа узгој оберинталца и гатачког говечета, било у чистој крви или за укрштање, такође на читавој територији, с тим што би се за прво вријеме користили само за подручја Никшића, Дурмитора и Пљеваља. Мислимо да би овдје и формално требало унијети неке измјене и то специјално што се тиче узгоја црвеног метохиског соја буше, с обзиром да су неки наши узгојно технички подухвати још раније коригирали овај план. Баш у овим крајевима навелико се форсира оплемењивање домаћег говечета сивим алпским биковима, које производи Завод за сточарство у Иванграду. Мислимо да је ова мјера много оправданија-из више разлога. Прије свега, у овим крајевима црвено метохиско говече није заступљено у тако великом броју да би се могло оправдати његово форсирање, а друго, врло је мали број квалитетних грла од којих би се могао произвести иоле вриједан мушки расплодни материјал. Но и поред тога, сигурни смо да би се међу аутохтоним материјалом домаћег говечета могло наћи више вреднијих грла него што је црвена метохиска буша, која бар данас не претставља нарочито вриједан материјал, судећи према ономе што смо могли наћи на овом терену. Мислимо да ни појам тзв. градског говечета, односно сам термин у смислу како се најчешће код нас употребљава, није баш најсрећније изабран. Код нас се у пракси сваки крижанац буше са сивим тиролским говечетом идентификује са појмом „гатачко говече“, што не сматрамо исправним, јер ни само гатачко говече које је створено укрштањем буше са тиролским биковима у подручју Гацка, није још уједначено. Поготову се не би могао сваки крижанац који је произведен у Црној Гори назвати гатачким говечетом. Узгој оберинталца, тј. сивог алпског говечета у чистој крви, како га је план рејонизације предвидио, требало би ограничити само на поједине центре у сврху производње бикова који треба да послуже за оплемењивање бусе и евентуално освјежење крви већ створених крижанаца. Ако би се држали овога, онда би у рејонизацији црногорског говедарства могли говорити само о томе, да се за читаву територију предвиђа само домаћа, односно оплемењена домаћа буша. У вези оплемењивања буше сивим тиролским или алпским говечетом искрсавају многа питања, као, на примјер, до које генерације треба ићи са оплемењивањем буше и како уопште подесити методу рада која би код укрштања довела до најбољих резултата? Чини нам се да овдје не може бити никаквог шаблона, а поготову онда када се ово укрштање изводи на врло

широком плану, а не у ограниченом обиму гдје би се продукти укрштатања подвргавали детаљном испитивању. Ово укрштање треба да има само милиоративан карактер и треба да му је циљ да од ситног и слабо продуктивног домаћег говечета створи нешто крупнији и продуктивнији тип оплемењеног домаћег говечета, који би одговарало нешто побољшаним условима држања. У оквиру овако постављене рејонизације говедарства, требало би у мањим или већим рејонима и подрејонима форсирати одређене производне типове оплемењеног домаћег говечета. У тијесној вези са овим стоји и оно питање: до које мјере ићи са оплемењивањем? Већ смо рекли да се ту не можемо држати неког шаблона. Можемо рећи само то да би у оним подручјима гдје су услови за продуктивније говедарство најповољнији, требало форсирати крупније оплемењено говече, које ће се у близини већих потрошачких центара форсирати и селекционирати у правцу веће производње млијека, тј. као млијечни тип. То би се, на примјер, радило у Бјелопавлићкој Равници и Никшићком Пољу. За стварање оваквог типа користили би се нешто крупнији сиви алпски бикови. Бржем стварању овог типа могла би много да допринесе Станица за вјештачко осјемењивање у Титограду, употребом бикова са пожељним прогеним тестом. Коначан формат оваквог говечета одредила би послје неколико година интезивног рада добро организована селекциска служба, без које се не могу очекивати већи резултати. Добро организованом службом која би вршила селекцију у говедарству, дошло би се и до сигурних података у којој мјери треба употребљавати оригиналне сиве бикове и када и гдје би требало употријебити њихове крижанце.

Нешто крупнији типови на бази оплемењеног домаћег говечета могли би се форсирати и у Полињу, укључујући ту и подручје Плава и Гусиња, а затим у Пљеваљском Пољу и другим мање значајним подручјима. Овдје би за прво вријеме требало усмјерити селекцију више на комбиновани тип, с тим што би се сиви алпски бикови мањег раста упоредо са крижанцима ном схватању, а то је млијечно-месни тип. Ово би се могло форсирати тек онда када би се у јасној мјери поправили услови његе и исхране стоке. Форсирање овог типа у сјеверним подручјима имало би оправдања и због тога што су баш ови крајеви у највећој мјери лиферанти меса за јужна подручја.

Планинска подручја са повољнијим условима за сточну производњу остала би за говече средњег формата такође на комбинованој производњи, које би се могло користити и за рад, обзиром на велику употребу радних волова у свим нашим планинским крајевима. За оплемењивање домаћег говечета користили би се сиви алпски бикови мањег раста упоредо са крижанцима бољег екстеријера.

Остала подручја која имају најповољније услове за унапређење говедарства, остаће и даље најприроднији домен буше.

Но, сматрамо да би и селекцији чистокрвне буше требало посветити потребну пажњу. Било би врло корисно наћи начин да се од најбољих примјерака буше откупљују бикови и дају онамо гдје сиви тиролски бикови не могу да послуже. Упоредо са овим биковима могли би се у ова најнеповољнија подручја убацити бикови крижанци из оних крајева гдје се укрштање буше врши масовније. Обично су то такозвана произвођачка подручја, гдје је у структури говеда релативно велик број подмлатка. (О овоме ће бити опширније писано у посебном чланку).

Рејонизација у овчарству

У овчарству је план предвидио домаћу праменку на читавој територији Црне Горе, домаћу праменку укрштену са сјеничком овцом, сјеничку овцу у сјеверним срезовима, а на југу зетску жују и дубровачку руду. Узгој сјеничке овце, на овако широком подручју, сматрамо да има пуно оправдање, с обзиром да се на овај начин узгојно подручје сјеничке овце у Црној Гори ослања на подручја у НР Србији и Босни и Херцеговини. Подручје Сјенице и Пештерске висоравни као центар узгоја сјеничке овце гравитира Иванградском срезу а подручје Фоче и Горажде такође ће заузети рејон сјеничке овце, а у непосредној близини налазе се Пљевља са најсјевернијим подручјима Црне Горе која ће се ослањати на узгој сјеничке овце у Босни. Што се, пак, тиче узгоја сјеничке овце у подручју Дурмитора чини нам се да то није баш најоправданије. Ово је најизразитије овчарско подручје у Црној Гори, а одликује се најоштријом климом којој је садашња језеропивска овца најбоље прилагођена. Узгој сјеничке овце у једном дијелу Никшићког среза био би оправдан, а нарочито у оним крајевима који гравитирају сјеверној Херцеговини, гдје је рејонирана баш сјеничка овца. Што се тиче укрштања најгруборуније праменке са сјеничком овцом, то би имало свог оправдања онамо гдје се жели вршити меринизација, па да ови крижанци послуже као прелаз за меринокрижанце. Само би за ово требало одабирати сјеничке овнове са најфинијом и најједначенијом вуном. Укрштање језеропивске овце са сјеничком, по нашем мишљењу, није сасвим на мјесту, јер се за ово не употребљавају одабрани сјенички овнови, бар што се тиче особина вуне, па би то лако могло смањити добру обраслост језеропивске овце. Потпуније податке о томе пружиће нам испитивање вуне већ створених крижанаца. Било би корисно да се почне са селекцијом језеропивске овце у чистој крви и то у правцу повећања млијечности и побољшања уједначености вуне. Морамо се помирити с чињеницом да ће млијеко и даље претстављати врло важан производ овце, баш у овим подручјима гдје се овчарство по свом интензитету равна са говедарством, а то је читаво подручје бившег Дурмиторског среза.

Рејонирање дубровачке овце за јужна подручја тешко ће се остварити. Скоро је немогуће набавити довољан број овнова руде, а и да се сви обезбиједи вјерујем да би усјех био слаб, јер је ово подручје доста неповољно за дубровачку руду којој се, држањем у малим стадима, посвећује велика пажња у погледу њега и исхране. Не би било лоше покушати на једном стаду жује са опрезном меринизацијом употребом Меринос д'Арлес, који је прилагођен екстензивним условима држања у оригиналном узгојном подручју. Што се пак тиче меринизације других сојева, она се још увијек спроводи на ограниченом простору, али само у покусне сврхе. Овај рад треба ограничити само на сјеничку овцу у циљу лагане и опрезне поправке финоће, обраслости и уједначености вуне.

Рејонизација у свињарству

Овдје је план предвидио домаћу, тзв. пулијешку свињу, средњи јоркшир и беркшир за читаву Републику. Можда је боље рећи да ће се узгајати раностасна свиња месног типа, и да ће се у ту сврху претежно користити беркшир, црна славонска свиња и моравка, а у мањој мјери средња бијела свиња и пулијешка за подручје околине Титограда. Ово због тога што се већ употребљава и моравка и црна славонска свиња, и битно се не разликују од беркшира.

Рејонизација у живинарству

План није предвидио рејоне узгоја појединих раса живине, али напомиње да ће се селекција базирати у правцу носивости и да ће се од страних раса увозити бијели легхорн и родајланд, а од домаћих штајерка. У вези са овим сматрамо да треба напоменути да је легхорн више прилагођен онамо гдје има више простора за кретање и пашу, а родајланд је много тежи за исхрану, па је подеснији за близине градова гдје је мање простора за пашу и кретање. Мишљења смо да би узгоју штајерке требало посветити више пажње и да би је требало увозити у истом броју као легхорн и родајланд.